

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
А. В. Денисової

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:351.86"364"(477)

П68

Рецензенти:

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород — керівник управління з питань помилування Офісу Президента України, доктор юридичних наук, професор;

Катеринчук Іван Петрович, професор кафедри вогневої підготовки ОДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Гаран Ольга Володимирівна, професор кафедри адміністративного права та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 30 вересня 2025 року)*

Правове регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін. ; за заг. ред. А. В. Денисової. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 840 с.

ISBN 978-617-8574-56-7

Колективна монографія присвячена комплексному аналізу правового регулювання дотримання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У виданні осмислено трансформацію механізмів їх забезпечення з урахуванням викликів збройної агресії. Досліджено реалізацію державної політики у гуманітарній, безпековій, правоохоронній, судовій і соціальній сферах, проблеми захисту прав дітей, цивільного населення, військовополонених, а також питання інформаційної безпеки та OSINT. Монографія адресована науковцям, юристам і практикам.

УДК 342.7:351.86"364"(477)

ISBN 978-617-8574-56-7

© Авторський колектив, 2025
© ОДУВС, 2025

Зміст

Розділ 1. Правове забезпечення державної політики в гуманітарній сфері (Львова Є.)	5
Розділ 2. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні (Жильцов О.)	30
Розділ 3. Психічне здоров'я як фактор національної безпеки в Україні (Пасько О., Прудка Л.)	71
Розділ 4. Роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави (Матвеева Л.)	110
Розділ 5. Діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях (Берендеева А.)	136
Розділ 6. Вплив Інтернету на права дітей протягом збройного конфлікту — зарубіжний досвід (Пядишев В., Форос Г.)	177
Розділ 7. Сучасні тенденції судового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Шерстюк Г.)	217
Розділ 8. Правова, соціально-психологічна та медична допомога потерпілим від дій країни-агресорки особам з тимчасово окупованих територій (Вайда Т.)	259
Розділ 9. Роль дозвільної системи в забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Пишна А., Ульянов О.)	313
Розділ 10. Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану (Сірко В.)	355
Розділ 11. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Колб О., Конопельський В.)	392

Розділ 12. Часові обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності: загальні та екзистенціальні умови (Маковій В.)	452
Розділ 13. Сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань (Щурат Т.)	491
Розділ 14. Дотримання прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (Давиденко В.)	532
Розділ 15. Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану (Поляков Є.)	576
Розділ 16. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки (Бабенко А.)	622
Розділ 17. Дотримання прав та свобод людини державним бюро розслідувань під час військового стану (Козленко О.)	679
Розділ 18. Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України (Аносенков А., Коломієць Ю., Мукоїда Р., Проскурня Є.)	725
Розділ 19. OSINT та інформаційна безпека в умовах воєнного стану (Свиридюк Н., Афонін Д.)	766
Розділ 20. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців (Сіфоров О., Калугін В.)	811

Розділ 8

ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ТА МЕДИЧНА ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ВІД ДІЙ КРАЇНИ-АГРЕСОРКИ ОСОБАМ З ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Тарас ВАЙДА

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4355-5685>

Вступ

В умовах російсько-української війни (особливо після запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану) для багатьох громадян України та для суспільства в цілому виникла низка складних проблемних питань забезпечення життєдіяльності, які на державному цивілізовано вирішувались у мирний час. Окремі регіони України (до таких регіонів відносяться Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська та Чернігівська області та м. Київ¹) з того часу перебували під окупацією військ російської федерації (*далі* — рф), а деякі перебувають і по сьогоднішній день, що призвело не тільки до завдання країною-агресором значної матеріальної шкоди (руйнування інфраструктури народного господарства, знищення людських ресурсів тощо), а й до намагання встановити на тимчасово окупованій території (*далі* — ТОТ) в багатьох громадах свою владу (в основному це південно-східні області української держави).

¹ Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»: розпорядження КМУ від 6 березня 2022 р. № 204-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#n9> (дата звернення: 13.05.2025).

З початку окупації вище зазначених територій України у цих територіальних громадах, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебували чи перебувають і зараз в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), суттєво погіршилися умови проживання усіх категорій людей, особливо осіб похилого віку (відсутність пенсійних виплат / заробітних плат, існування проблем з достатнім постачанням продуктів харчування, припинена робота відділень банківських установ, недоступність ліків та належного медичного забезпечення, мобільного та інтернет-зв'язку, зруйноване житло, неможливість виїзду з окупованих територій, викрадення активістів, правоохоронців тощо), що слугує, враховуючи більш ніж трирічний термін окупації, підставами для втрати віри окремими громадянами у майбутнє звільнення цих територій Збройними Силами України, вимушує брати від країни-агресора пропонувану гуманітарну допомогу як засіб для виживання, оформляти паспорти РФ, отримувати російські пенсії та ін.

За таких обставин вимагається активізація діяльності України як держави та світового товариства щодо знаходження оперативних управлінських рішень в частині припинення цієї війни, приділення додаткової уваги органів законодавчої, виконавчої та судової влади щодо урегулювання багатьох аспектів забезпечення безпеки та соціального захисту особам, які потерпіли від дій країни-агресорки, надання постраждалим людям правової, психологічної та медичної допомоги. В першу чергу це стосується особам з тимчасового окупованих територій, зокрема, внутрішньо-переміщеним особам.

1. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та відповідальність за протиправні дії / діяльність

Складні умови життєдіяльності населення на окупованих ворогом територіях породжують ситуації щодо примушування громадян (або за їх добровільною згодою) до співпраці із «новою»

владою — робота в органах «державної» влади, місцевого самоврядування, в правоохоронних органах, комунальних, освітніх закладах тощо). Як показує практика, у багатьох окупованих регіонах та й в інших областях на підконтрольній Україні території виявляються такі особи, котрі зголошуються добровільно допомагати окупантам в різний спосіб²: під час нашествия в Україну окупантів в 2022 році до них на допомогу приходять зрадники, зокрема з владних структур та правоохоронних органів. Вони кличуть до своїх міст Росію, «здають» проукраїнських співгромадян-активістів, знімаються у пропагандистських сюжетах, бігборди «Росія тут назавжди» і служать росіянам в окупаційних «адміністраціях».

Державне бюро розслідувань загалом тільки протягом року з початку повномасштабної війни Росії проти України зареєструвало 200 кримінальних проваджень за державну зраду та колабораціонізм, СБУ відкрила — понад 800 кримінальних проваджень за підозрою у колабораційній діяльності³.

Жоден із колаборантів не є самостійною фігурою — всі вони так чи інакше залежні від російських керівників вищого рівня. Окупанти використовують три *механізми для примусу* та заохочення: 1) **гроші** (таких випадків більшість); 2) **ідейна колаборація**; 3) **погрози та шантаж** (можливо, родичі в полоні або зібрано компромат).

Вимушених колаборантів — найменше. Зокрема, досить поширеними є такі типові випадки колабораціонізму: 1) допомога зрадників окупаційним військам («зливали» інформацію про розташування військ ЗСУ, місцевих активістів, підприємців, учасників тероборони та членів їх сімей; тиражували фейки про нібито

² Нові колаборанти на службі в нових нацистів, або Вічна доля зрадників. URL: <https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/novi-kolaboranti-na-sluzbi-v-novih-nacitiv-abo-vice-na-dola-zradnikiv.html> (дата звернення: 20.05.2025).

³ Огляд | 10 друзів Путіна. Політичні невдахи, мисливці за грошима: хто і чому стає колаборантами. <https://www.liga.net/ua/politics/articles/10-druzey-putina-neudachniki-ohotniki-za-dengami-kto-i-pochemu-stanovitsya-kollaborantami> (дата звернення: 21.05.2025).

здавання українською владою Києва, Харкова чи ін. міст України, закликали місцевих жителів співпрацювати з окупаційними військами); 2) надання пропозицій командуванню Збройних Сил Росії щодо підтримки та матеріального забезпечення, зокрема, забезпечення загарбників транспортом, житлом, паливом та їжею^{4; 5; 6;} 3) ведення агітації за РФ та вказівки членам молодіжного крила ОПЗЖ щодо підготовки до насильницьких дій для захоплення влади; 4) блокування видачі вогнепальної зброї бійцям територіальної оборони⁷.

За результатами аналізу та систематизації оперативної інформації і літературних джерел з проблеми може зробити наступні узагальнення щодо можливих основних типів колабораціонізму в широкому розумінні цієї категорії:

1) **воєнний** — сприяння противнику зі зброєю у руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контрозвідки, наприклад^{8; 9; 10; 11; 12;}

⁴ *sud.ua*. Примушував вивісити на адмінбудівлі прапор РФ: підозрюють мешканця Харківщини. URL: <https://internetua.com/primushuvav-vivisiti-na-adminbudivlirapor-uf-pidozruuat-meshkancya-harkivsxini> (дата звернення: 22.05.2025).

⁵ Екскерівнику тероборони Херсона оголосили підозру через поширені через соцЗМІ заклики здаватися. URL: <https://detector.media/infospace/article/201407/2022-07-28-ekskerivnyku-teroborony-khersona-ogolosyly-pidozru-cherez-poshyreni-cherez-rozsmi-zaklyky-zdavatyusa/> (дата звернення: 28.05.2025).

⁶ *sud.ua*. Примушував вивісити на адмінбудівлі прапор РФ: підозрюють мешканця Харківщини. URL: <https://internetua.com/primushuvav-vivisiti-na-adminbudivlirapor-uf-pidozruuat-meshkancya-harkivsxini> (дата звернення: 22.05.2025).

⁷ Нові колаборанти на службі в нових нацистів, або Вічна доля зрадників. URL: <https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/novi-kolaboranti-na-sluzbi-v-novih-nacistiv-abo-vicna-dola-zradnikiv.html> (дата звернення: 20.05.2025).

⁸ *gorsovet.com.ua*. Полиция задержала десятки возможных корректировщиков вражеского удара по Виннице. URL: <https://internetua.com/policiya-zaderjala-desyatki-vozmojnyh-korrektirovshikov-vrajeskogo-udara-po-vinnice> (дата звернення: 15.05.2025).

⁹ *slk.kh.ua*. Колишню поліціантку з окупованої громади на Харківщині підозрюють у держраді. URL: <https://internetua.com/kolishnua-policiyantku-z-okupovanoyi-gromadi-na-harkivsxini-pidozruuat-u-derjzradi> (дата звернення: 20.05.2025).

2) **економічний** — співробітництво у будь-яких галузях економіки (промисловий, продуктовий, сільськогосподарський, транспортний тощо)^{13; 14; 15;}

3) **культурний (духовний)** — співробітництво з окупантами в духовній (релігійній) сфері, що під час війни сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів православ'я, пропаганді «руського мира», підвищенню психологічного настрою окупантів (участь артистів у концертах на передовій окупаційних військ, проповіді під час богослужінь за життя і здоров'я військовослужбовців РФ — «рятівників від київської хунти»; захоплення українських церков російськими священиками тощо)^{16; 17; 18;}

¹⁰ Луценко Є. До фейкового правоохоронного органу в Херсоні вступили 14 експліцейських. Їх підозрюють у колабораціонізмі. URL: <https://hromadske.ua/posts/do-fejkovogo-pravoohorononogo-organu-v-hersoni-vstupili-14-ekspolicejskih-yih-pidozryuyut-u-kolaboracionizmi> (дата звернення: 25.05.2025).

¹¹ Україна кримінальна / Чотирьом псевдопрокурорам на Луганщині повідомлено про підозру у колабораціонізмі. URL: <https://cripo.com.ua/news/crime/chotyrom-psevdoprokuroram-na-lugansshyni-povidomleno-pro-pidozru-u-kolaboratsionizmi/> (дата звернення: 30.05.2025).

¹² Бурдейна О. Зрадник з ГУР МО при затриманні випустив 7 куль в правоохоронців: нові ексклюзивні подробиці. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-zradnik-z-gur-mo-pri-zatrimanni-vipustiv-7-kul-v-pravoohorontsiv-novi-eksklyuzivni-podrobitsi-05-08-2022.html> (дата звернення: 05.05.2025).

¹³ На Харківщині затримали колаборанта. URL: https://gazeta.ua/articles/np/_na-harkivschini-zatrimali-kolaboranta/1103045 (дата звернення: 27.05.2025).

¹⁴ В Івано-Франківській області засудили підприємців, які співпрацювали з окупантами. URL: <https://internetua.com/v-ivano-frankivskii-oblasti-zasudili-pidpriyemciv-yaki-spivpracuavali-z-okupantami> (дата звернення: 27.05.2025).

¹⁵ Китай продає росії товари, які необхідні їй для продовження війни проти України — WSJ. URL: <https://hromadske.ua/posts/kitaj-prodaye-rosiyi-tovari-yaki-neobhidni-yij-dlya-prodovzhennya-vijni-proti-ukrayini-wsj> (дата звернення: 16.05.2025).

¹⁶ У ПЦУ закликали позбавити Кирила престолу та засудити доктрину «руського міра» як еретичну. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvu/u-ptsu-zaklykaly-pozbavyty-kyryla-prestolu-ta-zasudyty-doktrynu-russkoho-mira-iaak-ieretychnu/> (дата звернення: 25.05.2025).

¹⁷ На Вінниччині священник московського патріархату побив хрестом отця ПЦУ під час похорону. ВІДЕО. URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2022/07/28/249778/> (дата звернення: 28.05.2025).

4) **побутовий** — пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням (наприклад, організація групи «журналістів без кордонів» (К. Стремоусов, Херсон) для гастролювання країною, роздавання журналістських посвідчень, допомога в оформленні цим особам дозвіл на них зброю (фактично агентурна мережа, яку колаборанти намагалися перетворити на політичну силу і паралельно заробляти рейдерством, рекетом)^{19; 20; 21; 22; 23; 24; 25;}

5) **політичний** — підтримка країни-агресора на міжнародній арені в різних організаціях, в тому числі й серед опозиційних партій в Україні (наприклад, політичні партії ОПСЖ, Опоблок, Наш край; ідеї щодо відновлення СРСР, цінності «русского мира», створення

¹⁸ Церковники не пустили дітей в подвал во время воздушной тревоги в Кропивницком. URL: <https://www.bagnet.org/news/accidents/1335439/tserkovniki-ne-pustili-detej-v-podval-vo-vremya-vozdushnoy-trevogi-v-kropivnitskom> (дата звернення: 29.05.2025).

¹⁹ *zaxid.net* // 23-річному буковинцю висунули підозру через захоплення Путіним в Instagram. URL: <https://internetua.com/23-ricnomu-bukovincua-visunuli-pidozru-cserez-zahoplennya-putinim-v-instagram> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁰ Обличчя ворога: колаборантка із Владівки цілими списками здає українців окупантам. URL: <https://sprotyv.info/obshchestvo/oblichchya-voroga-kolaborantka-iz-vladivki-czilimi-spiskami-zda%1%94-ukra%1%97ncziv-okupantam/> (дата звернення: 18.05.2025).

²¹ Судовий репортер // Касирка Укрзалізниці поширювала інформацію про переміщення техніки ЗСУ. URL: <https://urm.media/kasirka-ukrzalizniczi-poshiryuvava-informacziyu-pro-peremishhennya-tehniki-zsu/> (дата звернення: 18.05.2025).

²² В Криму комбайнер выкосил на поле символы Z и V (+фото). URL: <https://ru.krymr.com/a/news-krym-kombayner-z-v/31948659.html> (дата звернення: 18.05.2025).

²³ Поблизу окупованого Куп'янська школярка зірвала український прапор з будинку культури: їй загрожує в'язниця (фото). URL: <https://tsn.ua/ukrayina/poblizu-okupovanogo-kup-yanska-shkolyarka-zirvala-ukrayinskiy-prapor-z-budinku-kulturi-yiy-zagrozhuje-v-yaznicya-foto-2121934.html> (дата звернення: 29.05.2025).

²⁴ Internetua. Харків'янин отримав умовний термін за «лайки» проросійським постам у соцмережах. URL: <https://internetua.com/harkiv-yanin-otrimav-umovnii-termin-za-laiki-prorosiiskim-postam-u-socmerezah> (дата звернення: 04.05.2025).

²⁵ Створював відео на підтримку окупантів: СБУ затримала художника-колаборанта. URL: <https://internetua.com/stvoruavav-video-na-pidtrimku-okupantiv-sbu-zatrimala-hudojnika-kolaboranta> (дата звернення: 09.05.2025).

ХНР, «єдиної східнослов'янської держави», АТО — «внутрішній конфлікт» України (Харківська область), звинувачення керівництва України у розпалюванні війни, а ЗСУ — у підпалах і мародерстві (м. Святогірськ, ДНР); робота зі спортивною молоддю, відбір контрольованих, яким можна було продати ідеї «руського мира» (К. Стремоусов, Херсонська область), наприклад, проведення легкоатлетичних пробіжок під гаслом «Спасибо деду за победу», використання жовто-чорно-білого прапора (прапор імперії Романових, використовується російськими націоналістами), засудження створення військово-цивільних адміністрацій (м. Маріуполь), тощо), на міжнародній арені — надання своєї території для розміщення військових баз (наприклад, Білорусь), неприєднання до застосовуваних економічних санкцій, продаж зброї країні-агресору; надання своїх ринків для збуту нафти, газу та ін. товарів тощо²⁶;

6) **адміністративний** — співробітництво в окупаційних органах влади (заклики не чинити опір військам РФ, припинення формування сил опору та видачі вогнепальної зброї місцевим мешканцям (м. Південне Харківської області)^{27; 28};

7) **освітній** — спонукання (наприклад, начальниця відділу освіти міськради) чи перехід навчального закладу на навчання за програмами країни-агресора^{29; 30; 31; 32}.

²⁶ Капустинская К. Друг Путина Орбан призвал ЕС снять санкции с России: «Европа выстрелила себе в легкие». URL: <https://news.obozrevatel.com/economics/analytics-and-forecasts/drug-putina-orban-prizval-es-snyat-sanktsii-s-rossii-evropa-vystrelila-sebe-v-legkie.htm> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁷ «Призначеному» окупантами псевдоголови Херсонської області Сальдо повідомили про підозру в держраді. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/volodimir-saldo-kolaborantu-povidomili-pro-pidozru-v-derzhzradi-50238032.html> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁸ Сяде довічно: нардепа-колаборанта Олексія Ковальова заочно заарештували. URL: <https://focus.ua/uk/politics/522272-syadet-pozhiznenno-nardepa-kollaboranta-alekseya-kovaleva-zaочно-arestovali> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁹ На Харківщині назвали колаборантку, яка запроваджує російську освіту в окупованому Вовчанську. URL: <https://dumka.media/ukr/war/1657862158-na-harkivshchini-nazvali-kolaborantku-yaka-zaprovadzhuje-rosiysku-osviti-v-okupovanomu-vovchansku> (дата звернення: 15.05.2025).

Люди, котрі працюють на звичайних посадах, зокрема, на тих, на котрих вони працювали до окупації, вони жодним чином не вважається колаборантами. Якщо проаналізувати у процентному співвідношенні, то 95–97 % громадян, які в силу різних обставин залишились на тимчасово окупованих територіях, під це поняття не підпадають взагалі.

Розглядаючи людей, котрі добровільно пішли на співробітництво з окупантами, можна виділити декілька категорій. Найбільш очікувано чисельна *перша категорія колаборантів* — ідейні прибічники «руського мира», у котрих є *ідеологічні мотиви*. І що є найбільш парадоксальним, то ці люди, будучи громадянами України, свої позиції висловлювати і раніше досить вільно, оскільки у нас в країні демократія. В ефірах телеканалів, в соцмережах (в інтернет-просторі), в окремих групах осіб тощо будучи громадянами України, розповідали про цінності «руського мира»... І коли в декотрих регіонах прийшла окупаційна влада, то нічого для них суттєво не змінилося — вони себе досить комфортно в цьому плані стали почувати.

Друга категорія колаборантів — теж досить значна частина, це — маргінали, котрі побачили для себе можливість покращити соціальний статус в умовах хаосу. Для них — це шанс отримати якусь керівну посаду, щоб управляти людьми і піаритися в ЗМІ.

Третя категорія — це ті, хто не думає про майбутні наслідки своїх вчинків, вони зневірені (ображені) у своєму попередньому житті, піддалися на пусту пропаганду щодо «створення нового

³⁰ Викладачка НМУ імені Богомольця підтримує російську агресію. URL: https://bastion.tv/vikladachka-nmu-imeni-bogomolcya-pidtrimuye-rosijsku-agresiyu_n46778 (дата звернення: 28.05.2025).

³¹ Викладачка харківського університета Ріната Казак закликає капітулювати перед Путіним. URL: <https://from-ua.com/news/623714-vikladacka-xarkivskogo-universiteta-rinata-kazak-zaklikaje-kapituluyvati-pered-putinim.html> (дата звернення: 28.05.2025).

³² Колабораціонізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм> (дата звернення: 14.05.2025).

кращого життя» і мають надію з приходом «руського міру» власноручно його побудувати.

Четверта категорія — це можливість для багатьох осіб вчинити особисту помсту, звести рахунки з своїм конкурентом (відібрати конкретний успішний бізнес, конфіскувати особистий транспорт, вилучити готову продукцію тощо).

Для *п'ятих* — можливість заробити, безкарно мародерити, відкрито грабувати, навіть вбиваючи людей тощо. Тому до цієї категорії й потрапляють люди, як правило, з невисоким рівнем морально-етичних якостей.

Для боротьби з таким негативним соціальним явищем в умовах війни виникла нагальна потреба внести зміни до чинного законодавства України, котре б стримувало вищезазначений процес асиміляції окупованого населення з представниками країни-агресора. З березня 2022 року Кримінальний кодекс України (*далі* — ККУ) було доповнено статтею 111¹ «Колабораційна діяльність»^{33, 34}, норми котрого визначають поняття, форми забороненої співпраці з окупантами та види санкцій. Розглянемо походження терміну «колабораціонізм» та механізм притягнення винних осіб до відповідальності.

Колабораціонізм (від фр. *collaboration* — «співробітництво») — термін сучасного політичного лексикону, котрий має наступне значення: це співпраця населення або окремих громадян держави із ворогом для забезпечення інтересів загарбника та заподіяння шкоди власній державі чи її союзникам, участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант. Визначення юридичного поняття колабораціонізму та відповідальність за цю діяльність

³³ Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення: 14.05.2025).

³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

передбачено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»³⁵ від 3 березня 2022 року.

Колабораціонізм є розповсюдженим явищем в умовах війни, мав місце практично у кожній окупованій країні³⁶. Вперше термін «колабораціонізм» використано генералом А. Петеном, який очолював так званий режим Віші та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною (фр. *“J'entre aujourd'hui dans la voie de la collaboration...”*; 30.10.1940). Згодом термін досить швидко увійшов і до інших мов та активно використовувався радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням для опису співробітництва народів СРСР (або окремих його частин) із гітлерівською Німеччиною³⁷.

Колабораціонізм вивчали такі історики, як В. Броккдорфф, І.С. Кісельгоф, А. Даллін, М.І. Семіряга та ін. Проте останнім часом інтерес до теми виявляють і політичні психологи. Відповідно до загального національного права діяльність колабораціоністів визнавалась як зрада громадян інтересів своєї держави. Залежно від ступеня шкоди, що була завдана державі їхньою діяльністю, передбачалася кримінальна відповідальність — довгострокове ув'язнення чи смертна кара. Масові процеси в багатьох країнах Західної Європи засудили більш ніж сто тисяч людей за цим морально тяжким обвинуваченням, адже з точки зору міжнародного права колабораціонізм є військовим злочином.

Дослідження колабораціонізму донедавна не практикувалося в Україні, адже тема колабораціонізму довгий час відносилася

³⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

³⁶ Колабораціонізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм> (дата звернення: 14.05.2025).

³⁷ Там само.

до заборонених сюжетів радянської історіографії. У зв'язку із захопленням РФ у 2022 році значної території України ця проблема стала актуальною не тільки для правоохоронних органів держави, а й всього суспільства, що й спонукало Верховну Раду України вжити заходів щодо її нормативного врегулювання³⁸.

У відповідності до чинного законодавства України *дії / діяльність українських громадян будуть вважатися колабораціонізмом за таких умов:*

1) публічне (на мітингах, зборах, в пресі, в мережі Інтернет тощо) заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації);

2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, зокрема, участь в організації та проведенні незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території або публічний заклик до проведення таких незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території;

³⁸ Колабораціонізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм> (дата звернення: 14.05.2025).

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

4) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

6) організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах (*нід заходами політичного характеру розуміються* з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо);

7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;

8) вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій-сьомій статті 111¹ ККУ дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян)^{39; 40; 41}.

Документування та розслідування вищезазначених видів колабораційної діяльності передбачає застосування українськими слідчими наступних методів: 1) фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців (постраждалих) з числа місцевих жителів окупованої території; 3) аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) оригінали / копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін.

³⁹ Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність. URL: <http://jurfem.com.ua/krym-vidpovidalnist-za-kolaboratsiynu-diyalnist/> (дата звернення: 14.05.2025).

⁴⁰ Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення: 14.05.2025).

⁴¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

За колабораціонізм, відповідно до тяжкості вчиненого колаборантом кримінального правопорушення, санкції статті 111¹ ККУ передбачається наступні *види покарань, що можуть застосовуватися до правопорушника*: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років; 2) виправні роботи на строк до двох років; 3) штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 4) арешт на строк до шести місяців; 5) позбавленням волі на строк до трьох-п'ятнадцяти років або довічне позбавленням волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Як додатковий вид покарання до винної особи може також застосовуватися конфіскація майна^{42; 43}.

Цікавим є досвід Миколаївської військово-цивільної адміністрації у боротьбі із колабораціонізмом⁴⁴. За словами колишнього керівника оборони Миколаєва генерала **Дмитра Марченка** в ефірі телеканалу «Київ» за час *подовженої комендантської години* (початок серпня 2022 року) у Миколаєві пошуковими групами правоохоронців та військових було затримано 400 осіб, яких підозрюють у співпраці з російськими окупантами (у Миколаєві з 23:00 5 серпня до 05:00 8 серпня була введена довга комендантська година. Виходити з дому можна було при наявності лише спеціального дозволу. Також місто закрили на в'їзд та виїзд.

⁴² Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення: 14.05.2025).

⁴³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

⁴⁴ Місцева влада висловила задоволення проведеною операцією з відлову зрадників і пообіцяла не припиняти їхні пошуки. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pid-chas-komendantskoji-hodini-u-mikolajevi-zatrimali-400-pidozrjuvanikh-u-kolaboratsionizmi.html> (дата звернення: 09.05.2025).

Основна мета дій ОВА — пошук колаборантів — *уточнено нами*)⁴⁵. Ці затримані особи працювали в інтересах Росії, передаючи загарбникам цінну інформацію. Обвинувачення на їхню адресу підкріплюються знайденими доказами. За словами голови Миколаївської ОВА *«військові з поліцейськими та спецслужбами відпрацювали адреси та місця можливого перебування навідників. Розбили місто на 50 секторів, працювало 200 розшукових груп, були ще автомобілі. ... поповнили базу, відпрацювали багато людей, 21 провадження вже відкрито. Впіймали п'ять осіб, які були в розшуку. Знайшли обладнання, яке реєструвало фейкові облікові записи тощо. Результат є, він хороший, ми й надалі провадитимемо такі дії»*.

Під час «довгої» комендантської години інтенсивність прильотів по житловим кварталам міста виявилася значно меншою ніж у попередні дні. Не знаю, чи це пов'язані речі, але це наштовхує на певні роздуми. Однозначно можна констатувати, що ця спецоперація «налякала» тих, хто співпрацює з ворогом — це можна сказати точно».

Аналогічна діяльність правоохоронних органів впроваджена а Одещині — продовження практики виявлення та затримання під час комендантської години не просто її порушників, а збирачів інформації про розташування стратегічних об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, фортифікаційних споруд та переміщень підрозділів Сил оборони. Всі фігуранти зазначених подій передані у компетентні органи для реагування⁴⁶.

⁴⁵ Зменшилась інтенсивність прильотів по житлових кварталах: підсумки довгої комендантської години в Миколаєві. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zmenshilas-intensivnist-prilotiv-po-zhitlovikh-kvartalakh-pidsumki-dovhojiko-mendantskoji-hodini-v-mikolajevi.html> (дата звернення: 09.05.2025).

⁴⁶ На півдні України затримали збирачів інформації про розташування стратегічних об'єктів: деталі. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-pivdni-ukrayini-zatrimali-zbirachiv-informaciyi-pro-roztashuvannya-strategichnih-ob-yektiv-detali-2129803.html> (дата звернення: 09.05.2025).

2. Правові аспекти примусової вагітності на окупованих територіях

В умовах російсько-української війни, активна фаза котрої триває вже понад трьох років, перед українським суспільством постає один із правових, моральних, соціальних та економічних викликів — *примусова вагітність жінок на ТОТ*, який розглядається як окремий елемент одразу декількох *міжнародних злочинів*: 1) злочинів проти людяності; 2) воєнних злочинів; 3) геноциду (репродуктивне насильство). З правової точки зору примусову вагітність не слід розглядувати як випадковість, обтяжувальну обставину згвалтування (кримінальний злочин) чи комбінацію згвалтування й обмеження свободи жінки⁴⁷.

За свідченням К. Рашевської, тільки в м. Бучі виявлено п'ять неповнолітніх дівчаток, вагітність яких настала внаслідок насилля російських військових. Точної статистики щодо всіх жінок та дітей, згвалтованих та примусово запліднених на тимчасово окупованих територіях на даний час немає — це можуть бути десятки або сотні осіб, і десятки або сотні небажаних дітей, яких ненавидять навіть їх матері⁴⁸.

За свідченням вищезазначеного автора публікації, українське кримінальне законодавство не виокремлює злочини проти людяності та примусову вагітність (у світі налічується 36 держав, які мають відповідну норму права)⁴⁹. Відкриття кримінального провадження

⁴⁷ Вайда Т.С. Committing of sexual violence by the aggressor country's servicemen as a problem of human rights violations during the occupation (on the example of the Russian-Ukrainian war, 2022) = Вчинення сексуального насилля військовослужбовцями країни-агресора як проблема порушення прав людини під час окупації (на прикладі російсько-української війни, 2022 рік). *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1. № 1, pp. 1–14. doi: 10.46299/j.isjpp.20220101.1. URL: <https://isg-journal.com/isjpp/article/view/8/7>.

⁴⁸ Рашевська К. Вона ненавидить власну дитину. Примусова вагітність і війна. URL: <https://rubryka.com/blog/forced-pregnancy-war/> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁹ Там само.

за статтею 438 Кримінального кодексу України («Порушення законів та звичаїв війни»)^{50; 51} вимагає ґрунтовного підходу у розслідуванні таких злочинів правоохоронними органами та кропіткої аналітичної роботи суддів (через свою новизну для української правової системи примусова вагітність не передбачена як тяжкі порушення (англ. *grave breaches*, фр. *infractions graves*) згідно з Женевськими конвенціями і має бути введена з міжнародного звичаю з посиленням на релевантну практику МКТЮ⁵², МКТР⁵³ та МКС^{54; 55}.

Примусова вагітність є серйозним порушенням сексуальної автономії і репродуктивних прав жінки, яке може завдати їй непоправної фізичної та психологічної шкоди. Відсутність у жертви вибору позбутися або залишити дитину в поєднанні з отриманим стресом, виношуванням плоду та пологами, ускладнює процес реабілітації, що виокремлює даний злочин від зґвалтування, оскільки основною захищеною цінністю в цьому випадку є репродуктивна свобода.

⁵⁰ Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями станом на 01.02.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення: 03.05.2025).

⁵¹ Вайда Т.С. Правова допомога потерпілим особам внаслідок зґвалтування в умовах війни. *ScienceRise: Juridical Science* : [Journal]. № 2 (24). 2023. (71 p.). Рр. 38–47. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.283401>. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81/Downloads/38-47.pdf.

⁵² Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року — повна офіційна назва суду.

⁵³ Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, 1994 — повна офіційна назва суду.

⁵⁴ Міжнародний кримінальний суд — повна офіційна назва суду.

⁵⁵ Вайда Т.С. Committing of sexual violence by the aggressor country's servicemen as a problem of human rights violations during the occupation (on the example of the Russian-Ukrainian war, 2022) = Вчинення сексуального насилля військовослужбовцями країни-агресора як проблема порушення прав людини під час окупації (на прикладі російсько-української війни, 2022 рік). *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1. № 1, pp. 1–14. doi: 10.46299/j.isjpp.20220101.1. URL: <https://isg-journal.com/isjpp/article/view/8/7>.

Визначення злочину примусової вагітності (п. 2(f) стаття 7 Римського статуту) містить три кумулятивні вимоги: (1) жертва примусово завагітніла; п. (2) свобода жертви обмежена; і п. (3) винний діяв з одним із двох конкретних намірів (вплинути на етнічний склад населення або здійснити інші серйозні порушення міжнародного права)⁵⁶. Так, дійсно, жертви сексуального насилля завагітніли примусово, їхня свобода була обмежена (визначення з Римського статуту не вимагає, щоб вагітна особа була незаконно позбавлена волі на чітко визначений термін; цілком імовірним є сценарій, коли жертва втекла або її вдалося визволити, зокрема, і у зв'язку з деокупацією території. У кожній з цих ситуацій елемент *actus reus* у визначенні задовольняється⁵⁷.

Репродуктивна автономія жінок в окупації незахищена — у них не має (не було) вибору: аборт, зокрема й у підлітковому віці може призвести до безпліддя, захворювань статевої системи, раку. Окрім того, в умовах окупації в зруйнованих населених пунктах умови для проведення безпечного абортів відсутні. У вже сформованій міжнародній судовій практиці «примус» тлумачиться широко, зокрема, як погроза та застосування фізичної сили; зловживання владою, використання обставин, у тому числі ситуацій збройного конфлікту та затримання.

За твердженням К. Рашевської, МКС максимально широко тлумачить сутність примусової вагітності (рішення по справі Домініка Онгвена, 2021): «Очевидно, що сутність злочину примусової вагітності полягає в тому, що жертва не може вибирати, чи продовжувати вагітність», «немає необхідності доводити, що зловмисник має особливий умисл щодо результату вагітності», «інші серйозні порушення міжнародного права» також включають порушення

⁵⁶ Римський статут Міжнародного кримінального суду : вчинено в м. Рим 17.07.1998 року : ратифіковано із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 03.05.2025).

⁵⁷ Там само.

прав людини або міжнародного гуманітарного права, незалежно від того, чи вони прямо передбачені в Римському статуті чи інших актах міжнародного кримінального права»⁵⁸.

За свідчення жінок-жертв, російські «визволителі» говорили, що «будуть гвалтувати жінок доти, доки їм більше не захочеться сексуальних відносин з жодним чоловіком, щоб вони не народжували українських дітей». Подібна риторика може свідчити на користь геноцидального умислу і є підтвердженням наміру вплинути на етнічний склад населення.

3. Виявлення та психологічна допомога особам з посттравматичним стресовим розладом поведінки

Посттравматичний стрес — це реакція організму людини на важкі події. Посттравматичний стресовий розлад (*далі* — ПТСР) може розвинути у особи після переживання події, яка налякала її, шокувала або змусила відчувати безпорадність. Це може супроводжуватися довгостроковими наслідками, включаючи спогади, проблеми зі сном, тривогу, депресію. Інколи симптоми ПТСР виявляються після трьох місяців і навіть року.

За свідченням О. Чабана, «... не в кожній людині, що пережила травматичний досвід, розвивається ПТСР. Окрім самої травматичної події велике значення має наявність попереднього травматичного досвіду, тип зайнятості, генетичні фактори. Наявність депресії або тривоги в минулому, а також відсутність особливої підтримки від сім'ї чи друзів підвищує ризик розвитку ПТСР після травматичної події». За даними статистики країн, в яких відбувалися військові конфлікти, частота ПТСР може бути понад 20 % населення. За тими ж підрахунками, у 15 % населення можуть спостерігатися ті чи інші функціональні порушення

⁵⁸ Рашевська К. Вона ненавидить власну дитину. Примусова вагітність і війна. URL: <https://rubryka.com/blog/forced-pregnancy-war/> (дата звернення: 10.05.2025).

і з високою вірогідністю вони можуть потребувати професійної допомоги⁵⁹.

Відтермінована симптоматика — одна з причин, чому ПТСР діагностує виключно спеціаліст. Він і призначить як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування. Окремі медичні заклади організовують навчання для психологів гарячої лінії 1551 контактного центру — кожен, хто потребує допомоги, може отримати безкоштовну консультацію фахівця; проводять навчання для професійної спільноти, створюють інформаційну онлайн платформи для пацієнтів та лікарів задля підвищення інформованості українців про ПТСР, надають компетентні відповіді і інформацію щодо розладу, знайомлять фахівців із методами скринінгу та діагностики, лікування, супутніми проявами та розладами ПТСР. Ми погоджуємося із думкою І. Никифорчина, що військові конфлікти, призводять до збільшення випадків депресії та тривожності, інших ментальних захворювань. Третина пацієнтів з ПТСР може мати рецидиви протягом до десяти років. Тому вкрай важливо вчасно розпізнати хворобу⁶⁰.

ПТСР поведінки спеціалісти (О. Чабан та ін.) називають «психоінфекцію», тим більше, «наше століття — «століття травми». «Після «психоінфекції» COVID-19 ми миттєво, без відпочинку, перейшли в іншу «психоінфекцію», з великим дистресовим впливом, який називається широкомасштабна війна в Україні 2022»⁶¹. Нами

⁵⁹ *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: <https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya-yak-rozpoznati-ta-vil-kuvati-ptsr> (дата звернення: 03.05.2025).

⁶⁰ Вайда Т.С. Природа виникнення у працівників Національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25 листопада 2016 року). Харків : Національна академія НГУ, 2016. С. 68–72.

⁶¹ *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: <https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya-yak-rozpoznati-ta-vil-kuvati-ptsr> (дата звернення: 03.05.2025).

у попередніх дослідженнях започатковано вивчення цього особистісного феномену у працівників Національної поліції України, які здійснювали несення служби в екстремальних умовах службово-бойової діяльності, а також у військовослужбовців Національної гвардії та Збройних сил України в умовах проведення антитерористичної операції на сході країни^{62; 63; 64; 65; 66; 67}.

⁶² Вайда Т.С. Участь в антитерористичній операції як одна з передумов виникнення у правоохоронців посттравматичного синдрому: основні симптоми психічних розладів. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада 2014 року). Харків : Національна академія НГУ, 2014. С. 124–129.

⁶³ Вайда Т.С., Євтушок В.А. Профілактика посттравматичного синдрому та реабілітація правоохоронців після несення ними служби в зоні проведення антитерористичної операції. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада 2014 року). Харків : Нац. академія НГУ, 2014. С. 129–133.

⁶⁴ Вайда Т.С. Природа виникнення у працівників Національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25 листопада 2016 року). Харків : Національна академія НГУ, 2016. С. 68–72.

⁶⁵ Вайда Т.С. Системний підхід як обов'язкова умова досягнення ефективності профілактики посттравматичних стресових розладів у працівників патрульної служби Національної поліції України. *Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони право-порядку* : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (м. Харків, 29 вересня 2017 року). Х. : Національна академія НГУ, 2017. С. 89–93.

⁶⁶ Вайда Т.С., Круглик М.І. Соціально-психологічна реабілітація правоохоронців з посттравматичним стресовим розладом: профілактика наслідків його прояву в умовах активного відпочинку. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти і патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 183–189.

⁶⁷ Вайда Т.С., Герашенко О.С. Соціалізація військовослужбовців (правоохоронців) з ПТСР після участі у бойових діях (виконання службово-бойових завдань). *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір* : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 червня 2024 року) / за заг. ред. проф. Аракеляяна М.Р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2024. С. 35 015041.

Розглянемо прояв посттравматичного стресу та спробуємо уточнити період, протягом котрого він триває. Після початку повномасштабної війни в Україні за психологічною допомогою вже звернулося тисячі українців. За інформацією КМДА, 80% звернень пов'язані з реакцією на бойові дії. Вони викликають у людей панічні атаки, страхи через війну, загострення тривожних та невротичних розладів⁶⁸. Також професійної допомоги потребували люди з депресією, суїцидальними думками, порушенням сну, соматичними захворюваннями і душевними стражданнями. Декого війна «заганяє» в глибоку депресію. Думки та спогади повертаються, навіть якщо небезпека минає. Час у разі розладу на тлі стресу не лікує. Замість того, щоб почувати себе краще, людина потрапляє у посттравматичну пастку — вона стає більш тривожною, наляканою та роздратованою. ПТСР може роками впливати на психічно травмованих осіб, які зазнали тортур на ТОТ, обстрілів чи брали участь в бойових діях. Лише професійне лікування допоможе одужати. За словами медиків, психологічні наслідки ПТСР можуть тривати до 20 років. Недуга може вражати до 20 % учасників бойових дій, тому дієву терапію шукають спеціалісти усього світу.

Розглянемо іноземний досвід щодо лікування ПТСР (на прикладі США та Ізраїлю). За даними відділу охорони психічного здоров'я штату Нью-Йорк, щороку 5,2 млн американців страждають на ПТСР⁶⁹. Війна та бойові дії є факторами ризику для потенційного розвитку ПТСР. За даними медичного ресурсу UpToDate, для порівняння поширеність ПТСР серед населення США та Канади протягом життя складає від 6.1 % до 9.2 %, тоді як поширеність даного розладу серед населення в зоні бойових дій може досягати 50 %⁷⁰, причому жінки хворіють на цю недугу в два з половиною рази частіше, ніж чоловіки.

⁶⁸ *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: <https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozpoznati-ta-vil--kuvati-ptsr> (дата звернення: 03.05.2025).

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

Згідно із методикою Американської психологічної асоціації (АРА — *уточнено нами*), адаптацію і лікування ПТСР серед військових, які брали участь у бойових діях, починають із визначення терапії. Її спеціально адаптують для управління травмою. Фахівці застосовують *когнітивну реструктуризацію*: людина вчиться думати про речі по-новому. Психічні образи травматичної події можуть допомогти їй подолати розлад, отримати контроль над страхом і стражданням. Також американські фахівці практикують *експозиційну терапію* — регулярні бесіди про подію або зіткнення з причиною страху. В безпечному та контрольованому середовищі це дозволить людині краще контролювати власні думки та почуття.

Для лікування симптомів ПТСР у США використовують зазвичай селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (*скорочено* — СІЗЗС). Вони також допомагають у разі депресії, тривоги та проблем зі сном, — симптомах, що часто пов'язані з посттравматичним стресовим розладом. Так, ізраїльські вчені винайшли новий метод лікування посттравматичного стресу. Вони вперше зменшили симптоми ПТСР за допомогою гіпербаричної кисневої терапії (ГБО) — методу насичення пацієнта киснем, який з лікувальною під високим тиском метою проводиться в гіпербаричних барокамерах. Процедура викликає реактивацію та проліферацію стовбурових клітин, а також утворення нових кровоносних судин та підвищення активності мозку, що зрештою відновлює функціональність пошкоджених тканин.

Щодо самолікування, воно у разі ПТСР виключене, тому що це серйозний розлад, із симптомами якого потрібно обов'язково звертатися до фахівця. Його діагностика та лікування регламентуються спеціальними протоколами та настановами. Застосування безрецептурних лікарських засобів по типу валеріани не здатне змінити перебіг захворювання, або навпаки тривале застосування таких засобів з відтягуванням походу до лікаря можуть суттєво погіршити ситуацію.

З точки зору І. Никифорчина, «немає принципових відмінностей у підходах лікування ПТСР в Україні та США та Європи. Однак

на заході менше упередженості. Пацієнти та їхні рідні швидше звертаються за професійною допомогою, а отже мають більше шансів на одужання»⁷¹. Вітчизняні медики використовують сучасні практики лікування ПТСР, цінність яких щомісяця зростає через географію війни. На сьогодні є перевірені ефективні методи лікування, які базуються на принципах доказової медицини — це психотерапія та застосування лікарських засобів. Безумовно перебіг захворювання та досягнення терапевтичних результатів можуть варіювати від людини до людини, але підтримка близьких, встановлення чітких терапевтичних цілей разом з лікарем та мотивація допомагають досягти бажаного.

Оскільки багато людей в Україні знаходиться на територіях, на котрих йдуть бойові дії (ГОТ чи прифронтові регіони), то ризик отримання травматичного досвіду є високим для всіх цих громадян. Таким чином, широкому загалу цієї частини населення важливо володіти інформацією про можливість розвитку ПТСР — це може допомогти запідозрити розлад ще на ранньому етапі та вчасно звернутися за психологічною допомогою. Як правило, ознаки ПТСР розвиваються орієнтовно через 1–3 місяці після пережитої травматичної події та характеризуються низкою проявів. Варто пам'ятати, що визначити діагноз ПТСР та призначити відповідне лікування може лише лікар-психіатр. Самодіагностика та самолікування можуть погіршити стан потерпілого.

Існує індивідуальна реакція на стрес, — для когось перебування в зоні бойових дій і навіть бойова травма не залишає наслідків, а для когось достатньо чути проліт ракети над своїм населеним пунктом, щоб виникла психотравма. У разі появи симптомів ПТСР необхідно звернутися за допомогою в першу чергу до сімейного лікаря, який скерує особу до фахівця із психічного здоров'я для діагностики. Українцям, які постраждали внаслідок війни, не слід

⁷¹ *Tsn.ua* / Фахівці розказали, як розпізнати та вилікувати ПТСР. URL: <https://toneto.net/news/krasota-zdorove-sport/samo-soboyu-ne-minetsya--yak-rozpoznati-ta-vil-kuvati-ptsr> (дата звернення: 03.05.2025).

нехтувати своїм здоров'ям. Не варто відкладати вирішення проблеми на потім.

Симптоми ПТСР досить серйозні, вони здатні завадити повернутися до нормального життя. Людина навіть може заподіяти шкоди собі на тлі так званого синдрому вцілілого — нав'язливого відчуття провини через те, що їй вдалося вижити у складній ситуації, яку не змогли пережити решта. Часто провину відчують люди, яких хтось врятував ціною власного життя, чи ті, хто звернувся по допомогу. Люди з ПТСР потребують більше ненав'язливої уваги, допомоги, мотивації, позитивних емоцій. Для кожного конкретного випадку потребуватиметься конкретна модель поведінки. Поранені бійці картають себе думками, що могли би врятувати товаришів, аби постаралися трішки більше. А цивільні люди постійно думають про загиблих родичів та сусідів. Активне подолання психічних розладів є ключовою частиною відновлення організму після стресу. Це дозволяє нам приймати вплив події, що на нас вплинула, і вжити заходів для покращення свого стану та життя тих, хто поруч. Фахівцям-психологам доцільно під час проведення консультацій звертати увагу потерпілих осіб, що рятувати себе та піклуватися про власне здоров'я не соромно. Психологічна та медична допомога у разі ПТСР — це необхідність, яка аналогічна для інших соматичних захворювань.

4. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час війни

Введення воєнного стану на території України прямо чи опосередковано відобразилося на рівні життя всіх громадян держави — не тільки безпосередньо на військовослужбовцях Збройних сил України, правоохоронних органів держави, котрі беруть участь у бойових діях з військами РФ чи забезпечують громадський порядок на підконтрольній території, а й на цивільному населенню тимчасово окупованих країною-агресором територій, яке постраждало

від ворога найбільше. Перелік таких регіонів та їх територіальних громад визначається наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Територіальні громади, які були розташовані (на кінець 2022 року — *уточнено нами*) у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають(ли) у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять до складу Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської областей. Загалом у переліку налічувалося більше 321 громада⁷². На основі Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами)⁷³ та з врахуванням переліку визначених територіальних громад усім внутрішньо переміщеним особам (далі — ВПО) здійснюють соціальні виплати (надається грошова допомога від держави). Варто зазначити, що зазначений перелік територіальних громад не є фіксованим — він регулярно актуалізується і формується за погодженням Міноборони України на підставі пропозицій відповідних обласних та Київської міської військових адміністрацій. У процесі визначення таких територій спираються на три ключові критерії: 1) території, що є тимчасово окупованими; 2) території, що перебувають в оточенні (блокуванні); 3) території, на яких тривають активні бойові дії.

У результаті захоплення військами РФ населених пунктів багато людей працездатного віку втратили свою роботу, таким чином з 24 лютого 2022 року в них відсутні будь-які доходи для задоволення

⁷² Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 липня 2022 року : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 (із змінами, внесеними наказом від 27.07.2022 № 169; втрата чинності 27.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22#Text> (дата звернення: 16.09.2022).

⁷³ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.05.2025).

первинних потреб (їжі, утримання житла чи відсутність взагалі свого місця постійного проживання внаслідок зруйнованих житлових будівель, медичного забезпечення тощо). Багато малозабезпечених громадян, зокрема, пенсіонерів (людей похилого віку), котрі отримували пенсії шляхом доставки коштів працівниками Укрпошти, залишилися без єдиної соціальної підтримки з боку держави. Також особи, котрі отримували пенсійні виплати через банкомати різних банківських державних установ, після декількох місяців окупації перестали їх отримувати внаслідок припинення їх діяльності на окупованій території. Такий стан справ змушував найменш соціально незахищених категорій приймати виплати від тимчасової окупаційної влади в рублях (по 10 000 руб.), тим більше що значна кількість продуктових магазинів також вимушено перейшла на оплату за товар як в українських гривнях, так і в російських рублях. На жаль, такий стан справ спонукав деяких громадян ставати й на шлях колабораціонізму⁷⁴.

Щодо отримання громадянами окупованих територій в подальшому передбачених українською державою виплат соціальної допомоги, то цей процес для них й досі складає ряд труднощів:

1) складність виїхати з окупованої ворогом місцевості внаслідок відсутності домовленостей щодо встановлення гуманітарних коридорів, неможливості пасажирських перевезень маршрутними транспортними засобами з місця постійного проживання на підконтрольну Україні територію, відсутності власних транспортних засобів, обмежених можливостей волонтерських організацій чи доволі високі ціни за такі транспортні послуги, котрі надають окремі підприємливі громадяни;

2) пошкодження ворогом засобів інфраструктури щодо мобільного чи інтернет-зв'язку, котрі давали б можливість зв'язуватися

⁷⁴ Вайда Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії / діяльність. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 року. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 13–17.

з банківськими установами (наприклад, уточнити у їх відділеннях можливості зняття готівки в банкоматах банків, котрі деякий час на початку окупації продовжували працювати на окупованій території, чи переказати кошти завдяки входу в додатки мобільних телефонів без отримання SMS-повідомлення тощо) чи органами соціального захисту населення. Та й не всі пенсіонери чи навіть особи працездатного віку мають мобільні телефони з відповідними технічними характеристиками;

3) відсутність можливостей щодо отримання належного медичного забезпечення через припинення роботи всіх аптек, виїзду багатьох лікарів з окупованих населених пунктів тощо⁷⁵.

Особи, які зуміли покинути окуповані території, також зіштовхуються з низкою інших проблем. Під ВПО у відповідності до чинного законодавства України нами розуміються громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру⁷⁶. Такі ВПО зіштовхуються, зокрема, з певними труднощами при оформленні довідок про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб:

1) внаслідок надзвичайних ситуацій воєнного стану перш за все трапляються випадки втрати документів, котрі підтверджують

⁷⁵ Вайда Т.С. Деякі актуальні питання захисту прав людини у правовідносинах щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час воєнних дій. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 271–275.

⁷⁶ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.05.2025).

особу (внаслідок зруйнованого ворогом житла, не встигли критично обміркувати і взяти їх із собою тощо) — паспорта громадянина, картки платника податків (ідентифікаційного коду особи, військового квитка для військовозобов'язаних тощо). Це, зрозуміло, вимагає додаткових зусиль і витрати часу на їх відновлення. А при реєстрації ВПО відсутність паспорта є законною підставою для відмовлено у видачі довідки про взяття на облік ВПО або у заявника немає відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, відсутні докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, що визначені частиною сьомою статті 4 «Облік внутрішньо переміщених осіб» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»⁷⁷;

2) значна кількість ВПО, які прибули у сусідні з окупованими військовими РФ регіонами області, створюють масові скупчення людей в Управліннях соціального захисту населення населених пунктів на підконтрольних Україні територіях. У зв'язку із обмеженою кількістю штатних працівників підрозділів соціального захисту населення, відсутності в багатьох з них можливостей для дистанційно запису, обслуговування впродовж дня обмеженої кількості осіб черги доводиться займати з 2–3 годин ночі;

3) ускладнює оперативне забезпечення ВПО продуктовими наборами, одягом припинення роботи місцевих гуманітарних центрів муніципалітету (волонтерських об'єднань) у вихідні дні, скорочений робочий день у суботу (до 14-00 годин). Можливо, цю ситуацію можна було б виправити шляхом чергування хоча б одного працівника у зазначений період на пунктах видачі продуктивних наборів, одягу тощо;

⁷⁷ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (із змінами станом на 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.05.2025).

4) безумовно, доцільним було б покращити інформування в таких пунктах чи Управліннях соціального захисту населення про можливість отримання медичної та правової допомоги, пояснення прав ВПО, котрими і як можна скористатися, можливості щодо отримання тимчасового житла (надання адреси містечка із збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо), гарячого харчування, одягу, медичних послуг тощо. На нашу думку, доцільно розмістити представників гуманітарних центрів в місцях потенційного масового прибуття ВПО — на автостанціях та залізничних вокзалах, в річпортах тощо, пояснювати їм подальшу логістику, за можливості надавати транспортні послуги чи зорієнтувати у незнайомій місцевості щодо маршрутів переміщення тощо.

Зокрема, у відповідності до чинного законодавства зареєстровані ВПО мають право на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіти, виборчі права, право на єдність родини; достовірну інформацію про забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг); забезпечення лікарськими засобами, отримання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України⁷⁸.

⁷⁸ Вайда Т.С. Деякі актуальні питання захисту прав людини у правовідносинах щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та труднощі щодо їх забезпечення під час воєнних дій. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг : ДонДУВС, 2022. С. 271–275.

Безумовно, громадяни з окупованих територій чи ВПО, які мають доступ до інтернет-ресурсів, можуть скористатися послугами міжнародних організацій, котрі надають грошову та інші види допомоги різним категоріям ВПО в Україні. Наприклад,

1) консорціум з надання грошової допомоги для України — це програма, яка має на меті: а) задоволення основних потреб переміщених осіб, осіб, які повернулися, а також інших постраждалих від конфлікту людей в Україні; б) покращення середовища соціального захисту для зазначених категорій осіб. Консорціум з надання грошової допомоги для України фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та реалізується міжнародними організаціями Корпус Милосердя (Mercy Corps), Людина в біді (People in Need) та Норвежською радою у справах біженців (Norwegian Refugee Council (NRC)) співпраці з українськими партнерами (наприклад, в м. Одесі — з Громадським Рухом «Віра. Надія. Любов»);

2) багатоцільова програма допомоги населенню, яке постраждало від воєнних дій: а) здійснюється Агентством ООН у справах біженців (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR), надається Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) — агентство системи Організації Об'єднаних Націй, що займається захистом та підтримкою біженців, сприяє їх місцевій інтеграції, добровільному поверненню на батьківщину чи переселенню до третьої країни (в м. Одесі це агентство співпрацює з Благодійним фондом «Право на захист» і реалізує заходи щодо надання грошової допомоги ВПО); б) WCK (World Central Kitchen) Продуктові набори — це некомерційна організація, яка створює стійкі системи харчування за допомогою місцевих команд; підтримує населення в прифронтових територіях, переміщених українців у межах країни та в 7 інших країнах;

3) інші міжнародні та міжурядові і вітчизняні громадські організації (благодійні фонди), наприклад, UNICEF (засоби гігієни, подушки, ковдри тощо).

5. Деякі питання медичного забезпечення потерпілих на тимчасово-окупованих територіях

Унаслідок повномасштабних бойових дій, запровадженого у зв'язку з цим правового режиму воєнного стану на всій території держави⁷⁹, українці у багатьох населених пунктах змушені під час авіаційних бомбардувань, артилерійських та ракетних обстрілів тривалий час перебувати у сховищах для захисту життя та здоров'я від поранень чи смерті, а також через відсутність придатного житла взагалі внаслідок його зруйнування. При цьому варто зазначити, що щорічно зимою та ранньою весною (наприкладі лютого-березня поточного року — *уточено нами*) температура вночі, як правило, навіть на півдні України опускається нижче 0 °С. У таких умовах людині легко переохолодитися чи навіть замерзнути, враховуючи при цьому каталізуючий вплив метеорологічних умов — опадів (дощу, снігу), вітру⁸⁰.

У свою чергу працівники поліції у цих складних умовах несуть службу на блокпостах, здійснюють цілодобове забезпечення у складі нарядів публічної безпеки на підконтрольній території, а військовослужбовці ЗСУ, Національної гвардії України (*далі* — НГУ) та ТрО тримають оборону в польових умовах (в окопах, на відкритій місцевості, під дією на них несприятливих метеорологічних факторів — сильного вітру, вологого повітря, дощу, туману, снігу тощо), що в цілому негативно позначається на стані їх здоров'я.

Переохолодження організму виникає, коли температура тіла людини опускається нижче від нормальної (36,6 °С — *уточнено нами*) до критичних для життя показників. Найпоширенішою причиною є довготривалий вплив низьких температур довкілля,

⁷⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами станом на 14.05.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.05.2025).

⁸⁰ Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: <http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisa-u-shoviszi-poradi.html> (дата звернення: 20.05.2025).

а найвразливіша група — зневоднені чи фізично виснажені люди. У таких умовах важливо не лише самим поліцейським вберегтися від переохолодження, а й допомагати переживати похолодання тим особам, хто цього потребує^{81; 82}.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо надання домедичної допомоги (далі — ДД) при отриманні потерпілими травм, зокрема, й термічних, є багатоаспектними — необхідно враховувати як можливість рятувальника на місці події (медичних працівників бригади екстреної медичної допомоги (далі — ЕМД); осіб без медичної освіти, але які за своїми функціональними обов'язками зобов'язані надавати ДД (поліцейські, працівники ДСНС, водії тощо); пересічних громадян тощо), так і особливості місця й потенційних факторів ураження (на виробництві, в укриттях чи на блокпостах при веденні бойових дій, в побутових умовах тощо)^{83; 84; 85}. При артилерійських чи ракетних обстрілах українські військові та мирне населення у місцях дислокації/постійного проживання вимушені тривалий час перебувати в укриттях, тому будь-якій категорії рятувальників важливо правильно розуміти порядок надання ДД при гіпотермії внаслідок тривалого перебування людей у непристосованих

⁸¹ Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

⁸² Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 22.04.2025).

⁸³ Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: <http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisa-u-shoviszi-poradi.html> (дата звернення: 20.05.2025).

⁸⁴ Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

⁸⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 22.04.2025).

об'єктах (зокрема, у бомбосховищах, в польових умовах, при експлуатації військової техніки тощо), коли відбувається безпосередній вплив на організм людини низьких температур.

Вчені та практичні працівники медичної й правоохоронної галузей в різних видах видань висвітлюють питання щодо навчання навичкам надання ДД цільовим категоріям слухачів, описують алгоритми дій рятувальників. Так, нами (Т.С. Вайда — *уточнено*) у навчальному посібнику «Долікарська допомога» розглядає особливості таких видів гіпотермії як переохолодження та замерзання, а також порядок надання ДД потерпілим⁸⁶. Описані нами небезпечні фактори ураження низькими температурами обмежуються описом надання відповідної допомоги в найбільш розповсюджених випадках (переохолодженні, відмороженні), котрі трапляються на виробництві чи в побутових (природних) умовах, наводить методи визначення ступеня ураження та площі відмороження. Деякі аспекти доповнено у наших наступних виданнях — у «Довіднику поліцейського з домедичної допомоги»⁸⁷ (конкретизуються дефініції основних категорій з теми дослідження), а в «Пам'ятці працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги» наведено стисла інформація щодо основних ознак переохолодження та відмороження, а також алгоритми дій поліцейських при наданні ДД потерпілому у цьому стані⁸⁸.

У навчально-практичному посібнику «Особиста безпека»⁸⁹, котрий підготовлено колективом авторів (В.О. Криволапчук,

⁸⁶ Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛАЮС, 2019. 874 с.

⁸⁷ Вайда Т.С. Довідник поліцейського з домедичної допомоги : довідкове видання для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України. Херсон : ОЛДІ-ПЛАЮС, 2019. 424 с.

⁸⁸ Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги : практич. посіб. для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Національної поліції. Херсон : ОЛДІ-ПЛАЮС, 2020. 56 с.

⁸⁹ Особиста безпека : навч.-практич. посіб. / В.О. Криволапчук, І.М. Тодуров, М.Т. Бондарчук, А.В. Юрченко, О.В. Шаповалов. К. : ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.

І.М. Тодуров та ін.) медичній підготовці працівників поліції приділено окремих розділ. Разом з тим, щодо питань з надання ДД потерпілим при гіпотермії вченими розглянуто в основному загальні підходи з організації рятувальних дій в залежності від ступенів ураження організму особи без конкретизації впливу різних небезпечних факторів.

В.Д. Шишук, В.А. Сміянов та К.А. Руднікова у навчальному посібнику «Медична допомога при надзвичайних ситуаціях»⁹⁰ в окремому розділі цієї роботи приділяють увагу: 1) чинникам, які можуть призвести до переохолодження; 2) особливостям відмороження; 3) порядку надання домедичної допомоги постраждалим при відмороженні та переохолодженні в різних екстремальних умовах; 4) уточнюють симптоми й ознаки цих станів. Разом з тим всі ці питання стосуються мирного часу, тобто не враховуються екстремальні ситуації та небезпечні фактори на місці події, котрі можуть траплятися під час війни.

О.В. Чуприна, Т.П. Жилін у курсі лекцій з дисципліни «Домедична підготовка»⁹¹ розглядають ДД при гіпотермії як окреме питання в темі «Домедична допомога у разі травм» серед інших видів уражень (механічних ушкоджень, зупинення кровотеч, техніки накладення пов'язок, отруень), вирізняючи термічні впливи низьких температур (переохолодження, відмороження) серед інших, у тому числі отриманих потерпілими внаслідок впливу високих температур, а також опіків внаслідок дії електричного струму і радіації.

У цілому, на основі проведеного аналізу вищезазначених робіт можемо зробити висновок про відсутність комплексного підходу щодо висвітлення медичного аспекту професійної підготовки

⁹⁰ Шишук В.Д. Медична допомога при надзвичайних ситуаціях : навчальний посібник / В.Д. Шишук, В.А. Сміянов, К.А. Руднікова. Суми : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Фабрика друку», 2014. 144 с.

⁹¹ Чуприна О.В. Домедична підготовка : курс лекцій [текст] / О.В. Чуприна, Т.П. Жилін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 120 с.

поліцейських з врахуванням особливостей надання ними ДД потерпілим в умовах бойових дій — не розкривається специфіка ураження організму людини тривалою дією низьких температур, недостатньо уваги вченими приділяється питанням надання ДД особі при замерзанні внаслідок обмеженої рухливості та відсутності умов і засобів для зігрівання тіла; не розглядаються такі аспекти екстреної медицини як організація сортування потерпілих при масових травмах в умовах завалів будинків внаслідок обстрілів та бомбардування, не аналізуються можливості надання рятувальниками допомоги особі за відсутності табельних медичних засобів, перев'язувального матеріалу тощо.

Не дивлячись на те, що розробці порядку надання ДД потерпілим при гіпотермії присвячено достатньо праць, доцільно зауважити, що чинні вітчизняні медико-технологічні документи зі стандартизації ЕМД^{92; 93} не містять конкретного алгоритму дій рятувальників з цього питання з врахуванням особливостей впливу небезпечних факторів воєнного стану, вони (клінічні протоколи ЕМД — *уточнено автором*) лиш визначають конкретні підходи з надання ДД на основні стандартних рятувальних дій в умовах мирного часу. Таким чином, не всі із наведених у цих стандартах МОЗ України алгоритмів дій рятувальників необхідно вважати вичерпними для надання ефективної ЕМД в умовах воєнного часу.

У зв'язку із створенням небезпечних умов внаслідок застосування країною-агресором руйнівних засобів ураження не тільки щодо військових підрозділів ЗСУ, НГУ, ТрО тощо, а й відносно

⁹² Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

⁹³ Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах : наказ МОЗ України від 09.03.2022 № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#n36> (дата звернення: 16.05.2025).

мирного населення, існує необхідність, на нашу думку, конкретизації порядку надання рятувальниками (правоохоронцями спільно з медичними працівниками ЕМД) потерпілим при тривалому перебуванні їх під впливом низьких температур, котрі будуть корисними і дієвими в нових екстремальних умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану внаслідок масивних крупнокаліберних, артилерійських та ракетних обстрілів населених пунктів багато їх жителів в зоні бойових дій з метою забезпечення власної безпеки вимушено та оперативно (за сигналом сирен — *уточнено нами*) переміщуються у пристосовані підвальні приміщення, підземні станції метрополітену чи спеціально обладнанні бомбосховища, котрі в більшості випадків не забезпечені централізованим опаленням чи іншими способами тепlopостачання. Зрозуміло, що в багатьох таких ситуаціях у оперативно евакуйованих осіб часто відсутні з собою належний теплий верхній одяг чи достатня кількість теплих речей (одіял, покривал, термоковдр, пледів тощо).

Тому багато громадян внаслідок тривалого перебування у холодному середовищі (у вищезазначених приміщеннях — *уточнено нами*) можуть страждати від гіпотермії (відбувається підвищена втрата тепла тілом) або за наявності захворювання (пневмонія, ангіна, ГРВІ тощо) чи травми, які у комбінації з впливом холодного середовища (втрата тепла в поєднанні зі зниженою продукцією тепла) ведуть до гіпотермії⁹⁴.

Ознаки переохолодження зазвичай з'являються повільно й можуть охоплювати такі симптоми, як: 1) сонливість; 2) озноб; 3) зниження фізичної активності; 4) втрата свідомості / раптове знепритомнення; 5) сплутаність свідомості або втрату пам'яті; 6) нечітка мова або бурмотіння; 7) повільне, поверхневе дихання; 8) слабке наповнення пульсу; 9) незграбність або відсутність координації; 10) холодна шкіра яскраво-червоного/синього кольору.

⁹⁴ Вайда Т.С. Долякарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 512–522.

Внаслідок негативного впливу низьких температур повітря організм потерпілих осіб може страждати від холоду (гіпотермія) або локалізованих наслідків (наприклад, обмороження кінцівок)⁹⁵.

Потерпілі з легкою гіпотермією будуть мати нормальний рівень свідомості, тремтіти і мати нормальні життєві показники організму. *Потерпілі особи з середньою та сильною гіпотермією* як правило мають змінений стан свідомості, поступове зникнення тремтіння та прогресуючу брадикардію, гіпотензію та погіршення респіраторного статусу. *У потерпілих осіб з обмороженням* поступово розвивається оніміння ураженої ділянки тіла з одночасною наявністю відчуття «ущільнення» вздовж побілівшої шкіри. Пізні ознаки обмороження включають «дерев'яність» шкіри на дотик, зниження або втрату тілом чутливості, формування пухирів, білий та воскоподібний колір шкіри на ураженій ділянці⁹⁶. Тому таким особам, в котрих виявлено вищезазначені ознаки гіпотермії, з системними або локалізованими пошкодженнями, викликаними холодом, необхідно надавати ДД як безпосередньо присутніми громадянами (знайомими, працівниками поліції, ОСББ, ДСНС тощо, які відповідають за належний стан приміщення чи забезпечують громадський порядок у/біля бомбосховищі), так і фахівцями бригади ЕМД. До цієї категорії потерпілих від гіпотермії не відносять осіб без холодових уражень та потерпілих, які уражені холодом, але не мають симптомів гіпотермії або обмороження.

Перш за все рятувальникові необхідно провести оцінку стану потерпілого, котра має починатися з первинного огляду особи, при цьому увага приділяється таким ознакам, як недостатність кровообігу та забезпечення ефективної вентиляції легень: а) при середній або сильній гіпотермії може відбуватися значна зміна

⁹⁵ Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. С. 512–522.

⁹⁶ Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: <http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholoditisa-u-shoviszi-poradi.html> (дата звернення: 20.04.2025).

життєвих показників, включаючи слабкий та надзвичайно повільний пульс, виражена гіпотензія та сповільнення дихання; б) рятувальнику може знадобитися більше часу для огляду особи з гіпотермією порівняно з людиною без гіпотермії (огляд може зайняти 60 секунд і більше). Анамнез, крім стандартного збору даних за схемою SAMPLE, передбачає збір додаткової інформації щодо стану потерпілого, який має включати дані про: а) наявність пов'язаних пошкоджень та травм; б) тривалість впливу холодного середовища; в) температура повітря навколишнього середовища; г) надане лікування / допомогу до прибуття працівників ЕМД⁹⁷.

Існує кілька способів категоризації тяжкості гіпотермії, в залежності від температури тіла людини або клінічних ознак потерпілого. За можливості, рятувальники повинні виміряти базальну температуру тіла особи та віднести її до одного з наступних рівнів гіпотермії: а) легка гіпотермія: нормальна температура тіла 35–32,1 °С; б) середня гіпотермія: 32–28 °С; в) важка гіпотермія: 28–24 °С; г) глибока гіпотермія: менше 24 °С⁹⁸.

Не менш важливим є клінічна картина потерпілої особи (ознаки або симптоми) — вищезазначена категоризація на основі температури повинна бути збалансована відповідно до цих клінічних даних: а) легка гіпотермія — життєві показники і свідомість в нормі, відсутнє тремтіння, тіло самостійно здатне підтримувати тепло; б) середня/важка гіпотермія — прогресуюча брадикардія, гіпотензія, сповільнення дихання, зміна свідомості з поступовим настанням коми, припинення тремтіння при середній гіпотермії (зазвичай при температурі 30–31 °С), загальне уповільнення функцій організму; тіло втрачає здатність до терморегуляції.

⁹⁷ Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

⁹⁸ Там само.

Порядок надання ДД при гіпотермії. Перш за все рятувальникові потрібно забезпечити безпеку потерпілого та рятувальників — особа вже стала жертвою холодової травми і рятувальники, ймовірно, будуть також знаходитися деякий час у тому ж самому середовищі. Тому необхідно підтримувати безпеку й рятувальників, запобігаючи активному впливі на них холоду (одягнутися додатково у теплий верхній одяг, зменшити час перебування у підвальному приміщенні, за можливості — включити на місці події теплочи електровентилятор). Важливо контролювати дихальні шляхи (згідно з настановою «Контроль дихальних шляхів»)⁹⁹.

При виявленні у потерпілого ознак легкої гіпотермії ДД рятувальників полягає у застосуванні наступного комплексу дій: а) забрати потерпілого з холодного середовища, попередивши таким чином подальшу втрату тепла тіла, зняти (за наявності) мокрий одяг і висушувати шкіру, захистити особу від контакту з землею, укрити тіло від вітру та вологи, утеплити організму з допомогою сухого одягу або термоковдри. Це дає можливість також і попередити випаровування вологи з поверхні тіла, далі, за можливості, — перемістити його до теплого середовища; б) при гіпотермії знижується потреба у кисні, відтак киснева терапія може не знадобитися. За потреби допоміжного кисню він має бути підігрітим до температури 40–42°C та, за можливості, зволеним; в) надати для вживання теплі напої або продукти, що містять глюкозу, якщо це можливо, а потерпілий притомний і здатний самостійно контролювати процес дихання; г) сильне тремтіння може спричинити збільшення продукції тепла (тремтіння повинно лікуватись шляхом заміщення втрачених калорій); г) застосувати такі

⁹⁹ Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

польові методи зігрівання, як теплові пакети або теплові ковдри (хімічні або електричні, за доцільності) до передньої стінки грудної клітки або обгорнути грудну клітку навкруги; якщо грудна клітка потерпілого достатньо велика, то використовувати спеціальні ковдри, що нагрівають повітря, за їх наявності (вони є ефективним методом зігрівання в польових умовах); д) необхідно постійно слідкувати за станом потерпілого для своєчасного виявлення зниження температури тіла або пригнічення свідомості; е) фахівцям бригади ЕМД забезпечити в/в доступ ліків (показання для в/в ін'єкцій та інфузій при легкій гіпотермії такі самі, як і для потерпілих без гіпертермії) — рідини для інфузії повинні бути підігрітими, в ідеалі до температури 42°C; болюсна терапія є більш ефективною, ніж крапельна; рекомендованою рідиною для заміщення належного об'єму крові у пацієнта з гіпотермією є нормальний фізіологічний розчин; є) медикам ЕМД при зміні стану свідомості необхідно перевірити рівень глюкози та надати відповідну допомогу (див. настанови «Гіпоглікемія» або «Гіперглікемія»)¹⁰⁰ та оцінити наявність інших причин зміни свідомості — потерпілого доцільно транспортувати до відділення ЕМД, де можливе більш інтенсивне зігрівання особи.

Дд потерпілому при середній або важкій гіпотермія полягає у застосуванні такого комплексу заходів: а) оцінка стану дихальних шляхів, дихання, циркуляції повітря; проведення перевірки пульсу при гіпотермії (має займати 60 секунд); за можливості, необхідно виміряти температуру тіла (за наявності ознак середньої / сильної гіпотермії) — найточнішим способом виміру температури є стравохідний зонд (за його наявності в бригади фахівців ЕМД), дихальні шляхи пацієнта повинні бути захищені і рятувальник повинен вміти

¹⁰⁰ Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

вводити зонд; за неможливості вимірювання стравохідної температури можна застосувати вушний термометр, який спеціально розроблено для застосування на догоспітальному етапі і має односторонній навушник; ректальні термометри також можуть застосовуватись, проте лише за умов його перебування у теплому середовищі (ректальні термометри не є надійним показником і відтак мають застосовуватись лише у теплому середовищі, наприклад, у теплому салоні автомобіля швидкої допомоги); б) контролювати, за потреби, дихальні шляхи — при наданні ДД не допускати гіпервентиляції, оскільки вона знижує поріг настання фібриляції шлуночків при гіпотермії; показання та протипоказання для застосування додаткових методів відновлення й забезпечення прохідності дихальних шляхів у гіпотермічних осіб такі самі, як і для інших потерпілих; в) попередити подальшу втрату тепла шляхом знімання мокрого одягу і висушування шкіри, захист від контакту з землею, укриття від вітру та вологи, утеплення з допомогою сухого одягу або термоковдри. Необхідно вкрити потерпілого ковдрою, яка стримує випаровування вологи з тіла і, за можливості, перемістити потерпілого до теплому середовищу; г) застосувати польові методи зігрівання — використати теплові пакети або теплові ковдри (хімічних або електричних, за доцільності) до передньої стінки грудної клітки або обгорнути грудну клітку навкруги, якщо грудна клітка потерпілого достатньо велика (хімічні або електричні джерела тепла не повинні прямо контактувати зі шкірою; створити бар'єр між шкірою та джерелом тепла для уникнення опіків); спеціальні ковдри, що нагрівають повітря, за їх наявності, є ефективним методом зігрівання в польових умовах; г) працювати з потерпілим акуратно: намагатися тримати його тіло у горизонтальному положенні, важливо обмежити рух кінцівок для уникання посилення відтоку холодної крові до серця; одразу після потрапляння до теплому середовищу рятувальники повинні зрізати одяг (замість того, щоб знімати його, рухаючи кінцівками); рухати потерпілого доцільно лише у випадках, коли треба перемістити його подалі від джерел тепла; д) доцільне

застосування кардіомоніторингу або зовнішнього автоматичного дефібрилятора (за наявності бригади ЕМД); е) забезпечити внутрішньовенний доступ і введення підігрітого фізіологічного розчину, повторити інфузію за необхідності; є) при зміні стану свідомості необхідно перевірити рівень глюкози та надати відповідну ДД (див. настанови «Гіпоглікемія» або «Гіперглікемія»)¹⁰¹, оцінити наявність інших причин зміни свідомості; ж) якнайшвидше транспортувати до лікарні з наявними потужностями для проведення реанімаційних заходів. У разі настання зупинки серця необхідно транспортувати потерпілого до центру ЕМД чи лікарні, в яких є апарати зовнішньої циркуляції або серцево-легеневого шунтування (за можливості); з нагріти повітря в салоні автомобіля швидкої допомоги до температури 24°C під час транспортування.

Розглянемо порядок надання ДД потерпілому при обмороженні. При ознаках обмороження і необхідності евакуації/транспортування потерпілого внаслідок дії низьких температур для проведення огляду та лікування доцільно уникати зігрівання кінцівок до моменту можливості проведення остаточного лікування. Додаткові пошкодження з'являються внаслідок відігрівання з подальшим повторним поверненням в холодне середовище. Тому більш ефективним буде проведення відігрівання потерпілого за відсутності подальшої ситуації повернення його у холодне середовище: а) за можливості проведення зігрівання необхідно застосувати циркулюючу теплу воду (37–39°C) для зігрівання ураженої ділянки тіла до повного відігрівання. Якщо тепла вода відсутня, то треба провести відігрівання шляхом контакту обмороженої кінцівки з неуразеною частиною тіла. Не можна натирати пошкоджені ділянки

¹⁰¹ Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

(наприклад, снігом) для уникнення подальшого механічного травмування нечутливої ділянки тіла; б) після відігрівання необхідно вкрити уражені ділянки стерильною пов'язкою. Якщо наявні пухирі спричиняють біль і рятувальник досвідчений, то їх можна аспірувати (процедура передбачає введення тонкої голки через шкіру в підозріле новоутворення на тілі та аспірування рідини з цього утворення за допомогою шприца — *уточнено нами*), але не розривати епідерміс. Уникати повторення замерзання уражених ділянок шкіри. Надавати допомогу потрібно згідно з настановою «Контроль болю»¹⁰².

При наданні ДД необхідно враховувати деякі застереження щодо можливої зупинки серця:

1) протипоказання для проведення реанімації при гіпотермії: а) явні ознаки фатального ураження (наприклад, декапітація); б) наявність ознак тотального обмороження (наявність льодових формувань у дихальних шляхах); в) сильна ригідність стінок грудної клітки, яка не дозволяє їх компресії; г) небезпека для рятувальників від фізичної втоми; ґ) жертви пошкодженого багатопверхового будинку, які знаходились під завалами довше 35 хв і з обструкцією дихальних шляхів льодом або снігом;

2) статичні та розширені зіниці (є явною ознакою трупного задубіння) й інші ознаки смерті можуть не бути протипоказаннями для СЛР у потерпілих при сильній гіпотермії;

3) основа терапії при сильній гіпотермії та зупинці серця повинна складатися з ефективних компресій грудної клітки і зігрівання. Частота компресій грудної клітки повинна бути такою ж, як і у звичних потерпілих;

¹⁰² Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

4) незрозуміла температура, при якій спочатку повинна бути проведена дефібриляція у потерпілих з сильною гіпотермією з зупинкою серця і кількості спроб дефібриляції.

Існують різні підходи щодо реанімації при зупинці серця у пацієнтів з гіпотермією:

а) згідно з настановами Американської асоціації серця (*далі* — ААС), якщо у пацієнта є ударний ритм (фібриляція шлуночків / шлуночкова тахікардія), то необхідно спробувати дефібриляцію. Доцільно продовжувати спроби дефібриляції за протоколами ААС одночасно зі стратегіями відігрівання;

б) настанова штату Аляска з ведення пацієнтів з гіпотермією при зупинці серця рекомендує проводити дефібриляцію один раз, слідом за нею виконувати компресії грудної клітки протягом 2 хв і потім перевіряти пульс та серцевий ритм — за невдалої спроби дефібриляції і при цьому температура тіла пацієнта нижче 30°C не проводити нову спробу дефібриляції до поки температура тіла не буде піднята вище 30°C; продовжувати САР та заходи з відігрівання;

в) альтернативна стратегія, згідно з настановою Медичного товариства в районах недоторканої природи щодо випадків гіпотермії показує, що, якщо основна температура пацієнта нижче 30°C, то необхідно спробувати дефібриляцію один раз, а потім чекати, поки потерпілий не зігріється принаймні на 1–2°C або до 30°C, перш ніж робити спроби додаткових ударів. Відзначається, що ймовірність успішної дефібриляції зростає з кожним підвищенням температури на 1°C;

г) якщо дефібриляція неуспішна, але температура тіла вище 30°C, то необхідно слідувати протоколам, як при роботі з іншими потерпілими;

г) якщо дефібриляція невдала, а основна температура пацієнта вище 30°C, то необхідно дотримуватися настанови для пацієнтів з нормальною температурою;

д) якщо моніторинг виявляє асистолію, СЛР сама по собі є основою терапії;

е) якщо моніторинг показує наявність організованого ритму (інші види, окрім шлуночкової тахікардії / фібриляції шлуночків) і відсутність пульсу, то не варто розпочинати СЛР, а слідкувати за показниками — незважаючи на те, що це може являти собою електричну активність без пульсу, а також представляти ситуації, коли пульс потерпілої особи не виявляється, але залишається ефективним через зниження метаболічних потреб (у випадку якщо ритм швидко погіршиться до асистолії, тоді можна розпочинати СЛР); враховуючи вірогідність шлуночкової фібриляції внаслідок непрямого масажу серця, протоколи рекомендують краще підтримувати ефективну серцеву активність, аніж починати СЛР і спричиняти фібриляцію шлуночків;

5) підтримувати прохідність дихальних шляхів (згідно з настановою «Зупинка серця»)¹⁰³: а) за відсутності засобів професійного забезпечення прохідності дихальних шляхів проводити допоміжну вентиляцію з тією ж частотою, що й для інших станів потерпілих; б) у разі інтубації вентилювати з меншою на половину частотою для запобігання гіпервентиляції. Якщо наявний монітор ЕТСО₂, то доцільно вентилювати повітря з метою підтримання нормального рівня ЕТСО₂;

б) при нагляді за пацієнтами з гіпотермією рекомендується припинити прийом препаратів до підвищення в них температури вище 30°C. Якщо температура тіла потерпілого вище 30 °С, то потрібно у два рази збільшити інтервали між введенням ліків до поки температура тіла не зросте до 35 °С — з цього моменту можна застосовувати звичайні інтервали їх введення;

¹⁰³ Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 05.06.2019 № 1269. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення: 20.04.2025).

7) після відновлення спонтанної циркуляції можна надавати допомогу згідно з настановою «Допомога дорослим пацієнтам після відновлення спонтанного кровообігу»;

8) при сильній гіпотермії та зупинці кровообігу все ще існує можливість успішної реанімації потерпілого навіть після тривалого колапсу, виживання з подальшим збереженням неврологічних функцій спостерігалось навіть після випадків довготривалої реанімації. Потерпілі не можуть визнаватися мертвими до того часу, поки не було проведено процедуру зігрівання. Якщо при гіпотермії у потерпілої особи зупинилось серце і вона знаходилась у стані гіпотермії тривалий час в період між зупинкою та початком реанімації, то тоді немає сенсу розпочинати процедури реанімації та відігрівання.

Відповідні результати оцінювання стану потерпілої особи передбачають виявлення: 1) асоційованих травматичних пошкоджень (за їх наявності); 2) локалізованих обморожень; 3) температури тіла переохолодженої людини (за можливості вимірювання). Ключовими елементами при оформленні документації (для працівників ЕМД — *уточнено нами*) є такі: 1) тривалість впливу холодного середовища; 2) температура повітря навкруги та останні перепади температур; 3) спроби відігрівання або проведення інших терапій до прибуття бригади ЕМД; 4) вживання потерпілим алкоголю / наркотичних речовин. *Критеріями щодо включення, тобто необхідності надання ДД є такі:* 1) результати вимірювання температури тіла потерпілої особи та належні методи вимірювання; 2) наявність серцевих аритмій; 3) документування пов'язаних травм (за їх наявності); 4) результати аналізу рівня глюкози.

Забезпечення безпеки потерпілого при гіпотермії. Враховуючи додаткові ефекти від подальшого збільшення у потерпілого стану стресу, який спричинено холодом, особу потрібно перемістити з холодного середовища якомога швидше. Потерпілим з середньою до важкої гіпотермії критично важливо не дозволяти стояти або мати фізичне навантаження, оскільки це може призвести до колапсу кровообігу.

Прилади, що самостійно генерують тепло (наприклад, зігріваючі пакети) при застосуванні, повинні обгортатись якимось матеріалом для уникнення прямого контакту зі шкірою, щоб запобігти опікам (наявні докази свідчать, що зігріваючі пакети з піковою температурою вище 45°C можуть спричинити опіки)¹⁰⁴. У разі, якщо потерпілий непритомний або не може розпізнати прогресуюче пошкодження тіла, то рятувальником необхідно періодично перевіряти поверхню під зігріваючим пакетом для виявлення можливого пошкодження тканин організму.

*Надамо деякі рекомендації громадянам щодо облаштування безпечного місця в бомбосховищі для уникнення переохолодження / застуди. Перш за все доцільно шукати укриття у сухих і теплих місцях (бомбосховищах, доглянутих та пристосованих підвалах). У разі, якщо це неможливо, то особі варто намагатися одразу ж утеплити кінцівки, шию та голову. Якщо в місці, де людина перебуває, є протяги, то необхідно перейти туди, де їх немає. Бажано сидіти не на самій землі, уникати сидіння на голих поверхнях, навіть якщо можна одягти декілька шарів теплового одягу; доцільно розміщуватися біля труб тепломережі тощо. Для сидіння чи лежання розмістити під собою дошки або каримати чи покривала, використовувати ковдри, подушки, спальники, матраци, в тому числі надувні. При перебуванні у бомбосховищі тривалий час насамперед варто подбати про багат шаровість одягу: 1) *спідня білизна* (спідня білизна, колготки, шкарпетки, термобілизна); 2) *середній шар* (светр, кофта тощо); 3) *верхній одяг* (куртка, штани, шарф, шапка, рукавички)¹⁰⁵.*

Обирати одяг для перебування в приміщеннях чи на вулиці при низьких температурах необхідно із натуральних тканин

¹⁰⁴ Як не переохолодитися у сховищі: поради. URL: <http://nashamama.com/profilaktika/52107yak-ne-pereoholodititsya-u-shoviszi-poradi.html> (дата звернення: 20.04.2025).

¹⁰⁵ Вайда Т.С. Захист поліцейських від переохолодження та домедична допомога потерпілим з гіпотермією в умовах бомбосховища: заходи із забезпечення безпеки осіб при низьких температурах під час війни. *Юридичний бюлетень : наук. журнал*. Одеса : ОДУВС, 2022. Випуск 26 (26). С. 240–251.

чи спеціальних (термоізоляційних) матеріалів. Не залишати відкритими руки та голову — через долоні та оголену голову людина втрачає чимало тепла. Також необхідно обирати зимове взуття із товстою підошвою: воно має бути просторим, відповідним за розміром та не стискати ногу. Якщо речі змокли, то треба якомога швидше перевдягнутися у сухі. Щоб підтримувати нормальну температуру тіла, варто споживати багато теплої рідини для запобігання зневодненню (за змогою випити теплий солодкий чай з термоса), доцільно мати з собою перекус (з'їсти багату на білок їжу). Разом із питтям та перекусами намагатися рухатись, щоб відновити кровообіг — зробити прості вправи ногами й руками, щоб зігрітись; при обмежених об'ємах приміщення бомбосховища чи великої кількості людей принаймні можна рухати пальцями кінцівок рук та ніг, присідати, робити махи руками чи ногами, щоб зігрітись.

Не варто робити в разі переохолодження: 1) не намагатися зігрітись занадто швидко; 2) не зігрівати руки й ноги, розтираючи їх; 3) не вживати алкоголю (сприяє підсиленому тепловідведенню) та тютюну (паління звужує судини, що призводить до підсилення переохолодження)¹⁰⁶.

Утім, в умовах війни уникнути переохолодження не завжди можливо. Тож, якщо немає можливості утеплитися одягом (зберегти тепло тіла), то доцільно використовувати для цього інші речі (наприклад, ковдри). Якщо і їх нема, то варто попросити допомоги у сусідів або тих, хто перебуває поруч із вами і має їх надлишок, — у крайніх випадках можна грітись один біля одного.

Висновки

На основі аналізу чинної нормативно-правової бази вітчизняного законодавства, вивчення спеціальної літератури з піднятої

¹⁰⁶ Як уникнути переохолодження в умовах війни: поради МОЗу. URL: <https://vogue.ua/article/beauty/byuti-gid/yak-uniknuti-pereoholodzhennya-v-umovah-viyni-poradi-moz.html> (Дата звернення: 13.03.2025).

проблеми та оперативної інформації з інтернет-ресурсів щодо перебігу війни можемо зробити наступні узагальнення.

1. Режим воєнного стану, особливо на тимчасово окупованих територіях, встановлює суттєві обмеження для нормального життя її громадян на окупованій території. Як наслідок, з метою виживання в цих умовах окремі громадяни переходять на бік ворога, починаючи добровільно чи під примусом співпрацювати з окупаційною владою в різних сферах.

Законодавство України оперативно відреагувало на загрози, котрі може становити вищезазначена поведінка окремих громадян як для держави України, так і для її значної кількості жителів в окремому регіоні/населеному пункті.

Стаття 111¹ «Колабораційна діяльність» ККУ встановлює вичерпний перелік правопорушень, котрі відносяться до колабораціонізму, а також визначає достатньо жорсткі санкції щодо винних осіб-зрадників в залежності від завданої ними шкоди особі/громаді чи природньому середовищу.

Дотягнутися до колаборантів на окупованих територіях силовикам дуже важко. Тому полювання за зрадниками там — це «зона відповідальності» партизан. Офіційної статистики щодо ліквідації посібників окупантів немає. Але інформацію про те, що на окупованих територіях тривають «зачистки», підтверджують розвідка та військові, в підконтрольних містах (на прикладі Миколаєва) проводять заходи щодо затримання таких осіб (закривають на декілька днів місто і очищують від колаборантів).

На окупованих територіях українські колаборанти вимушені посилювати власну охорону та готуються тікати до Криму.

2. При кваліфікації вчинених злочинів в умовах запровадженого правового режиму воєнного тану неправильно відкидати «незручні» для доведення кримінальні злочини або підганяти їх під статтю, яка захищає інші цінності. Правоохоронних органам та правозахисним організаціям, а також судовій владі доцільно вивчати закордону

практику (наприклад, Хорватії, Боснії і Герцеговини тощо) щодо подолання вищезазначених викликів.

Держава має забезпечити конфіденційність обставин появи children of hate на світ, а також створити умови щодо їхньої подальшої долі як громадян України. Російське цивілізаційне падіння не передається генетично. Його привила пропаганда, система освіти, злидні й дефіцит добра.

Органи правопорядку та суд повинні скористатися тим, що МКС заявив про пріоритетність гендерно-обумовленого та сексуального насильства в розслідуванні, примусову вагітність необхідно інтегрувати у загальний контекст геноциду української нації.

В українському суспільстві не слід замовчувати існуючу проблему, оскільки страждання, які викликає у жінки усвідомлення ненависті до власної дитини та обставин її появи, мають гарантувати покарання всіх винних осіб. Інакше українське суспільство буде розглядатися з точки зору толерантного ставлення до цих злочинців, а відтак розумітиметься як пасивні посібники на їх боці.

3. ПТСР поведінки осіб, в першу чергу у військового (поліцейського) можна вести мову лише через деякий час після повернення з війни (півроку і більше). До цього часу в учасників бойових дій можуть проявлятися гострі стресові реакції, які є нормою і в більшості випадків з часом минають. Головне завдання фахівців-психологів — відновлення психологічної стійкості та гнучкості військових (поліцейських) з ПТСР: 1) мотивувати захисників (правоохоронців) до подальшої конструктивної життєдіяльності, підвищувати цілеспрямованість щодо участі у соціально-корисних справах, нагадувати про їхні довоєнні інтереси (у протилежному випадку настають депресивні стани та високі суїцидальні ризики); 2) уточнити конкретні особистісні цілі людини на найближчий час та допомагати робити певні кроки, котрі вона планує здійснювати для їх досягнення; 3) проводити профілактику провини (синдрому особи, яка вижила), зменшувати завищений рівень почуття справедливості, мінімізація проблем зі сном. Загалом має активно функціонувати комплексна державна

програма та відповідне законодавство, виділяться на цю мету бюджетні кошти, адже це соціально надзвичайно важлива річ.

4. Українська держава вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для добровільного їх повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

ВПО за обставин, визначених у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» мають право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання.

Реалізація прав ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України.

5. З метою уникнення травмвань населення в умовах бойових дій від обстрілів широко використовуються такі колективні засоби захисту як бомбосховища, підземні станції метро, підвали тощо, температурний режим повітря в котрих має відносно низькі значення. Це в свою чергу за відсутності часу на належну підготовку людини до евакуації обумовлює появу у багатьох громадян такого стану захворювання як гіпотермія.

В залежності від ступеня ураження розрізняють як загальне переохолодження організму, так і локальне обмороження кінцівок (відкритих ділянок шкіри). Також існує кілька способів категоризації тяжкості гіпотермії в залежності від температури тіла або клінічних ознак, за котрими потерпілу особу відносять до одного з наступних рівнів гіпотермії: а) легка гіпотермія: нормальна температура тіла 35–32,1 °С; б) середня гіпотермія: 32–28 °С; в) важка

гіпотермія: 28–24°C; г) глибока гіпотермія: менше 24°C. Кожен з цих рівнів має свої характерні клінічні симптоми.

Для стану потерпілого на кожному рівні гіпотермії існує свій характерний порядок надання ДД, так само як і при обмороженні. При наданні ДД потерпілому у стані гіпотермії необхідно враховувати існуючі застереження щодо уникнення можливої зупинки серця. При облаштуванні громадянами місця в бомбосховищі, підвалі під час бомбардування чи артилерійських/ракетних обстрілів евакуйованим особам необхідно враховувати запропоновані нами рекомендації для уникнення стану гіпотермії чи обмороження.

Анотація. У роботі приділено увагу деяким актуальним проблемам, які існують в складних умовах запровадженого правового режиму воєнного стану.

Розглянуто сутність колабораційної діяльності в умовах війни, розкрито зміст поняття цієї правової категорії та види колаборації (воєнний, економічний, культурний (духовний), побутовий, політичний, адміністративний, освітній) з окупаційною владою, проаналізовано норми ККУ щодо порядку притягнення до відповідальності осіб за таку протиправну дії/діяльність.

Виокремлено один із правових, моральних, соціальних та економічних викликів — примусову вагітність жінок на ТОТ, який розглядається як окремий елемент одночасно декількох міжнародних злочинів: 1) проти людяності; 2) воєнних злочинів; 3) геноциду (репродуктивне насильство). Наголошено, що з правової точки зору примусову вагітність не слід розглядувати як випадковість — обтяжувальну обставину вчиненого окупантами країни-агресорки кримінального злочину (зґвалтування чи комбінацію зґвалтування й обмеження свободи жінки).

Обґрунтовано необхідність запровадження системи відновлення психологічної стійкості та соціальної гнучкості військових (поліцейських) з ПТСР поведінки внаслідок негативного впливу на них бойових дій. Рекомендовано комплекс заходів щодо мотивації захисників (правоохоронців) до подальшої конструктивної

життєдіяльності, врахування конкретних особистісних цілей людини на найближчий час та допомога для їх досягнення, профілактики провини. Запропоновано активізувати функціонування комплексної державної програми, внести зміни до законодавства для забезпечення вирішення цієї соціально важливої проблеми.

Актуальною залишається проблема забезпечення захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для їх добровільного повернення до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання. Реалізація прав ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг повинні активно захищатися державною відповідно до законодавства України.

Використання колективних засобів захисту (бомбосховища, підземні станції метро, підвали тощо), несення служби на блокпостах, участь у бойових діях в польових умовах за відсутності часу на належну підготовку людини до евакуації обумовлює у багатьох громадян чи військових/правоохоронців гіпотермії. Розглянуто симптоми як загального переохолодження організму, так і локального обмороження кінцівок, категоризовано тяжкість гіпотермії в залежності від температури тіла та клінічних ознак рівнів гіпотермії (легка, середня, важка та глибока).

Наведено порядок надання ДД при переохолодженні (обмороженні) потерпілих осіб, вказано на необхідність врахування існуючих застережень для уникнення можливої зупинки серця у евакуйованих осіб та своєчасного проведення облаштування громадянами місця укриття під час повітряної тривоги, запропоновано рекомендації для уникнення стану гіпотермії чи обмороження.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

Верстка *Н. Ковальчук*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 07.10.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 48,83. Наклад 300.
Замовлення № 085м-1125.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.